

Korporacija i država — ustrojstvo i sposobnost za odgovornost

*Predrag Haramija**

Sažetak

Multinacionalne korporacije danas su snažnije od brojnih država. U ovom radu želimo istražiti postoje li u strukturi korporacije ugrađeni mehanizmi odgovornosti prema građanima država u kojima djeluju. S tim ciljem razmotrili smo i usporedili organizacijske strukture korporacije i države. Iako je na prvi pogled po svojoj strukturi korporacija nalik strukturi države, pogledamo li ustrojstvene mehanizme odgovornosti, dolazimo do spoznaje da nije nalik pravoj demokratskoj državi, već ustroju totalitarne jednopartijske države. U svojoj strukturi ima mehanizme nadzora ostvarenja interesa dioničara, ali još nema izgrađene mehanizme koji bi je poticali na zakonito, odgovorno i moralno djelovanje prema svima ostalima.

Ključne riječi: korporacija, država, ustrojstvo, odgovornost, zakonitost, moralnost

Uvod

Živimo u vremenu u kojem su neke korporacije svojom gospodarskom moći postale veće od brojnih država. Od stotinu najvećih svjetskih gospodarstava, 51 su globalne korporacije, samo 49 su države. Danas na svijetu postoji 191 država, a ukupna prodaja 200 najvećih korporacija (7,1 trilijuna dolara) veća je od zbroja gospodarske snage sviju njih, osim devet najbogatijih, što znači da nadmašuje ukupnu gospodarsku snagu 182 zemlje (6,9 trilijuna dolara). Tih 200 najvećih korporacija nosi 25% ekonomske moći svijeta, no istodobno zapošljava manje od 1% svjetske radne snage. Korporacija Wall-Mart, dvanaesta po snazi, veća je od 161 zemlje, uključivši Izrael, Poljsku, Grčku, pa i Hrvatsku. Mitsubishi je snažniji od četvrte najmnogoljudnije zemlje svijeta — Indonezije. General Motors je veći od Danske, Ford od Južne Afrike, Toyota od Norveške...¹ 500 najvećih korporacija

* Dr. sc. Predrag Haramija, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: predrag.haramija@zsem.hr

1 Sarah Anderson, John Cavanagh, *Top 200: The rise of global corporate Power*, Corporate Watch, 4 prosinca 2000, <http://www.corpwatch.org/article.php?id=377>, pristupljeno 16. studenoga 2010.

kontrolira 42% svjetskog bogatstva s tendencijom rasta, korporacije drže 90% tehnologije i patenata.... Uključene su u 70% svjetske trgovine.²

Istodobno, autori koji istražuju etiku poslovanja ukazuju na niz problema vezanih uz nastanak multinacionalnih korporacija:

Iskrsli su mnogi pravni, a još više etički problemi, kao npr. vlasničko pitanje, usklađivanje pravnih regulativa zemalja u kojima kompanija ima svoja postrojenja, izjednačavanje cijena u raznim zemljama, konkurencija između velikih organizacija, formiranje cijena koje nisu bezopasne za gospodarsku ravnotežu dotične zemlje, različite pravne norme i mjesni običaji, ekološki problemi i mnogi drugi. Odluke koje mogu biti djelo uskog kruga, a vrijede za cijelu korporaciju, nisu lišene moralne odgovornosti. Veliki etički problem nastaje ako se u poslovanje multinacionalnih organizacija uvuče prikriveno podmićivanje.³

U svjetlu takve situacije vrlo je važno postaviti pitanje može li i kako multinacionalna korporacija biti odgovorna i prema kome treba biti odgovorna.⁴

U ovom radu ukratko ćemo razmotriti i usporediti organizacijske strukture korporacije i države te pokušati odgovoriti na pitanje postoje li u strukturi korporacija ugrađeni mehanizmi odgovornosti prema građanima država u kojima djeluju.

Kako korporacija nije fizička, već »pravna osoba« — gospodarski entitet, nositeljima odgovornosti za njezino »ponašanje« smatramo ponajprije vodstvo i vlasnike samih korporacija — stvarne fizičke osobe. A svaku osobu na odgovorno, odnosno moralno ili nemoralno ponašanje, osim vrlina ili kreposti, usmjeruju i (kroz stoljeća) u ustrojstvo države usađeni mehanizmi nadzora i samonadzora, sustav vrijednosti te zakona, provedbe zakona i kazni.

Kakva je situacija s korporacijom, kakva je njezina struktura u usporedbi s državom, koji mehanizmi bi trebali osigurati odgovornost onih koji je vode? Ako postoje, prema kome je odgovornost usmjerena?

1. Svojstva i ustrojstvo države i korporacije

1.1. Svojstva i ustrojstvo države

Postoje brojni oblici država. Unatoč razlikama, sve imaju četiri osnovne sastojnice: teritorij, ljude koji na njemu žive (stanovništvo, državljani), sustav vrijednosti (kulturu, vjeru...) po kojem žive te ustroj vlasti (strukturni mehanizmi upravljanja i odgovornosti). Članak 1 Montevidejske konvencije navodi općeprihvaćene pravne kriterije za državu: »Država, kao osoba prema međunarodnom pravu, mo-

2 Dražen Šimleša, *Snaga utopije*, Što čitaš, Zagreb, 2005, str. 43.

3 Anton Bozanić, *O etici poslovanja i poduzetništva*, Crkva u svijetu 33, 1998, br. 4, str. 356–372, (str. 364)

4 Kao jedan od odgovora na to pitanje u okrilju međunarodnih organizacija osmišljen je i poseban koncept društvene odgovornosti korporacija (Corporate Social Responsibility) i smjernice po kojima bi o svojoj odgovornosti korporacije trebale izvješćivati javnost.

ra imati sljedeće osobine: (a) stalno stanovništvo; (b) definirani teritorij; (c) vlast i (d) sposobnost da stvara odnose s drugim državama.«⁵

Danas istodobno postoji više tipova državnog uređenja. Najčešća je podjela na dvije vrste država: demokratske (parlamentarna, liberalna, socijalna demokracija) i totalitarne (despotizam, tiranija, diktatura, monarhija, komunizam i socijalizam, fašizam, fundamentalizam).

U svima je temeljna struktura vlasti slična. Sastoji se od nekoliko osnovnih elemenata: predsjednika i vlade, parlamenta i sudova. Te elemente nazivamo i tri vrste (trodioba) vlasti: izvršna, zakonodavna i sudska vlast. Ono što demokratske države razlikuje od nedemokratskih nije nepostojanje nekog od ovih elemenata, već odnos među njima — jesu li jasno odijeljeni, neovisni jedan o drugom.

Izvršna vlast (egzekutiva) predstavlja vrh vlasti na kojem se kreira politika i kroz koji se ta politika provodi. Osnovna joj je funkcija izvršavanje zakona (koje u pravilu donosi zakonodavna vlast) te donošenje pravnih akata potrebnih za njihovu provedbu (npr. uredbе, odluke, pravilnici, nautci...). Na čelu izvršne vlasti (vlade) je predsjednik vlade ili premijer. U nekim državama izvršnu vlast vodi (ili sudjeluje u njoj) državni poglavar (predsjednik republike ili monarh). Ustavopravni odnos između državnog poglavara i vlade često određuje o kojoj se vrsti sustava radi, demokratskom ili nedemokratskom.

Zakonodavna vlast (legislativa) je naziv za granu vlasti čija je funkcija donošenje zakona. U demokratskim državama ovaj dio vlasti nalazi se u rukama predstavničkog tijela, tj. parlamenta (u nas Sabor). Zakonodavno tijelo je u demokratskim državama opće predstavničko tijelo, tj. sastoji se od demokratski izabranih predstavnika građana. Oni se u parlament biraju na neposrednim izborima, a parlament predstavlja oličenje volje naroda, koja se izražava kroz donošenje zakona. U nekim zemljama zakonodavno tijelo sastoji se iz dva doma: donjeg, tj. predstavničkog doma i gornjeg doma. Zakonodavna vlast donosi zakone koji obavezuju svakoga, pa i samu vlast, čime se osigurava vladavina prava.

Sudbena vlast (judikativa) je tijelo koje je zaduženo za tumačenje i provedbu zakona te za pridržavanje ustavnih odredaba. Sudbenu vlast obavljaju sudovi. U demokratskim državama ona bi trebala biti samostalna i neovisna. U nas sudbenu vlast obavljaju prekršajni sudovi, općinski sudovi, županijski sudovi, trgovački sudovi, Visoki prekršajni sud Republike Hrvatske, Visoki trgovački sud Republike Hrvatske, Upravni sud Republike Hrvatske i Vrhovni sud Republike Hrvatske.

Struktura demokratske države plod je tisućljetna razvoja od stare Grčke i Rima na ovamo. Pojam demokracije⁶ naslijedili smo od stare Grčke, a republike⁷ od

5 Montevidejska konvencija (The Montevideo Convention on Rights and Duties of States) potpisana je u istoimenom gradu u Urugvaju 26. prosinca 1933. Iako je ona regionalna američka konvencija, načela iz ovog članka prihvaćena su posvuda kao precizan izričaj običajnog međunarodnog prava.

6 Riječ *demokracija* dolazi iz grčke riječi δημοκρατία, koja pak dolazi od δημοσ, što znači »narod« i κρατειν, što znači »vladati«, te sufiksa ία. Dakle doslovno »vladavina naroda«. Pojam *demokracija* skovan je u staroj Ateni u 5. stoljeću prije Kr., i ona se smatra prvim primjerom sustava koji

antičkog Rima. Iako se u antičkoj Grčkoj i Rimu ne može govoriti o demokraciji u današnjem smislu (počivale su na robovlasničkom sustavu), ipak su još za njih postavljeni osnovni mehanizmi nadzora i odgovornosti: višestranačje, izbori za predstavnička i izvršna tijela vlasti. Nakon raspada Rimskog Carstva temelji rimskog prava i poretka sačuvani su zalaganjem Katoličke crkve, koja ih je nadopunila pojmom dostojanstva (svake) ljudske osobe, i tako stvorila preduvjete za sustav ljudskih prava i razvoj prave demokracije.⁸

Demokratski ustrojena država može biti predstavnička, direktna i liberalna demokracija. Suvremena demokracija temelji se prije svega na sudjelovanju građana u izborima za predstavnike u predstavničkim tijelima i za dužnosnike koji se mogu neposredno birati. Zato se govori o predstavničkoj demokraciji. Sustav predstavničke demokracije se često zna izigravati.⁹ Ukoliko svi građani izravno sudjeluju u donošenju odluka, govorimo o direktnoj demokraciji. Njezino je osnovno sredstvo, koje se u mnogim suvremenim demokracijama u manjoj ili većoj mjeri primjenjuje, referendum. Liberalna demokracija naglasak stavlja na zaštitu određenih kulturno–subjektivnih prava pojedinaca (manjina) od prava glasa (nadglasavanje) većine.

1.2. Svojstva i ustrojstvo korporacije

Korporacija (lat. *corpus* = tijelo, engl. *corporation*) jedan je od pravnih oblika trgovačkih društava. Korporacija je društvo kapitala, koje do sredstava za osniva-

odgovara nekim današnjim predodžbama o demokratskoj vlasti. Ipak, uz znatne razlike: samo mali dio pučanstva (oko 16%) smio je glasovati, dok žene, robovi i stranci nisu imali to pravo. Glasovanjem su se u staroj Ateni odluke donosile izravno, umjesto da se biraju zastupnici kao u današnjoj demokraciji.

- 7 Republika (od lat. *res publica* = javna stvar). U republici cijeli narod ili jedan njegov dio ostvaruje suverenitet direktno ili preko svojih izabranih predstavnika. Prema tome republike mogu biti demokratske i aristokratske. Na čelu je republike predsjednik izabran na određeno vrijeme (u pravilu se bira na 4, 5 ili 7 godina), u iznimnim slučajevima doživotno, ali bez prava na nasljedstvo. Republikanske norme nastale su u starom Rimu. Nakon pada Rimske Republike monarhija je dominantno državno uređenje, sve do 18. stoljeća kad republike postaju SAD i Francuska.
- 8 Usp. Thomas E. Woods, *Kako je Katolička crkva izgradila zapadnu civilizaciju*, Teovizija, Zagreb, 2009, str. 141–151.
- 9 Izbori mogu biti puki obred. Postojanje izbora za tijela odlučivanja, pa i općeg biračkog prava, samo po sebi nije dovoljan uvjet da bismo neki politički režim nazvali demokratskim u suvremenom smislu riječi. Izbore su često zlorabili autoritativni realsocijalistički režimi ili diktature da ostave lažan dojam demokracije. Takve su bile tzv. narodna ili socijalistička demokracija, sustav koji još uvijek postoji u Kini, Sjevernoj Koreji i u još nekoliko zemalja. Ograničenje »narodna« ili »socijalistička« koristilo se u komunističkim režimima da bi se opravdalo odbacivanje bitnih elemenata tzv. »buržoaske demokracije« (liberalne demokracije): slobode govora, slobode organiziranja političkih stranaka i drugih vrsta organizacija, slobode kandidiranja itd. Za to postoji više metoda: ograničenje profila kandidata, ograničenje stvarne vlasti koju smiju imati izabrani zastupnici ili politike koju smiju voditi dok su na vlasti, glasovanje koje zapravo nije slobodno ni pošteno (npr. kroz zastrašivanje onih koji žele glasovati za određene kandidate) ili, najizravnije, krivotvorenje rezultata izbora.

nje i poslovanje dolazi izdavanjem dionica. Novčani iznos potreban za osnivanje i rad korporacije zove se osnovna glavica, koja se dijeli na određeni broj dionica. Dionice su u rukama dioničara, vlasnika korporacije. Korporacije se najčešće osnivaju kao dionička društva. Dioničari garantiraju za poslovanje društva samo do iznosa vrijednosti vlastitih dionica. To znači da suvlasnik dioničkog društva u slučaju stečaja gubi samo novac koji je uložio u društvo, dok bi se obrtniku zaplijenila i osobna imovina kako bi se namirile obveze obrta u stečaju. Dioničko društvo je međunarodno vrlo značajan, a u pojedinim državama prevladavajući oblik organizacije gospodarskih subjekata.¹⁰

U gigantskim korporacijama broj dioničara se penje na stotine tisuća, a u nekim slučajevima i više od milijun. Korporacija je jedan od najsavršenijih načina prikupljanja kapitala, posebno u djelatnostima u kojima priroda procesa proizvodnje zahtijeva velik novac.

Temeljni kriterij upravljanja korporacijskim poduzećima je većinsko vlasništvo nad njihovim dionicama. Korporacija kao pravna osoba ima ograničenu odgovornost i traje dulje nego što živi bilo koji njezin dioničar, čime je omogućena stabilnost kapitala. Ta ograničena odgovornost i stabilnost kapitala temelji su njezina ustrojstva vlasti. Peter Drucker, možda najveći svjetski teoretičar menadžmenta, među prvima je 1946. u svojem pionirskom djelu »Concept of the Corporation« analizirao korporaciju kao instituciju.¹¹ Uočio je da sve korporacije imaju isti institucionalni ustroj i svrhu. Ukazao je da, iako često uočavamo uglavnom razlike između pojedinih korporacija ili ih dijelimo na transnacionalne i lokalne, moderne i starinske, progresivne i tradicionalne, fleksibilne i glomazne, solidne i rizične, s markom (brandom) i bez nje, dobre i loše — gubimo iz vida činjenicu da sve one, u najmanju ruku one koje kotiraju na burzi, imaju isto institucionalno ustrojstvo.

Svjesni da postoje određene razlike u legislativi pojedinih zemalja, ponajprije u nazivlju, ukratko ćemo izložiti osnovne elemente tog ustroja iz perspektive najraširenijeg, tj. angloameričkog sustava.¹² Temeljna tijela vlasti u svakoj korporaciji su:

- skupština dioničara (engl. *Shareholders meeting*; u hrv. zakonu *glavna skupština*)
- odbor direktora (engl. *Board of governors or directors*; u hrv. zakonu *upravni ili nadzorni odbor*)
- menadžment (engl. *Officers, Management team*; u hrv. zakonu *izvršni direktori*).

10 Prema Jakša Barbić, *Pravo društva — Društvo kapitala*, knjiga II, Organizator d.o.o., Zagreb, 2000; *Zakon o trgovačkim društvima*, NN 111/99, 34/99, 121/99; Agram brokeri, *Rječnik ekonomskih pojmova*, <http://www.agram-brokeri.hr/default.aspx?id=24991>, pristupljeno 4. 8. 2010.

11 Peter F. Drucker, *Concept of the Corporation*, John Day Company, New Jersey, 1946.

12 Prema Jelena Madir, *Osnove trgovačkog prava u anglo-američkom poretku*, u: Osnove trgovačkog prava, Ljerka Mintas Hodak ur., Mate, Zagreb 2010; *The Basics Of Corporate Structure by Investopedia Staff* (Investopedia.com) <http://www.investopedia.com/articles/basics/03/022803.asp>; *The Organizational Structure of a Corporation* <http://thinkup.waldenu.edu/management/organization-and-ownership/item/11928-organizational-structure-of-corporation>, pristupljeno 4. 8. 2010.

1.2.1. Skupština dioničara

Skupština dioničara je tijelo na kojem dioničari ostvaruju svoja prava, odlučuju o imenovanju i razrješenju članova odbora direktora (*Board of directors*), izmjenama statuta, povećanju i smanjenju temeljnog kapitala i važnijim promjenama, npr. spajanju s drugom korporacijom ili prodaji većeg dijela imovine. Na skupštini odluke se donose većinom danih glasova (obična većina), ako zakonom ili statutom nije drukčije određeno. Pravo glasa ostvaruje se prema nominalnim iznosima dionica, a na temelju dionica bez nominalnog iznosa prema njihovu broju. Važno je spomenuti da dioničari nemaju ovlasti zaključivanja poslova izravno u ime korporacije. Oni upravljaju korporacijom isključivo preko svoje kontrole odbora direktora.

Kako bi se osiguralo da su zastupljeni interesi dioničara, velik broj korporacija danas ima dvoslojnu ili dvorednu (*two-tier*) korporativnu hijerarhiju. Prvi sloj je odbor direktora — oni su izabrani od dioničara. Drugi sloj je viši menadžment — njih upošljava odbor direktora. I menadžment i odbor direktora imaju zajednički krajnji cilj — najveće moguće povećanje vrijednosti dioničarima. U teoriji menadžment je zadužen za svakodnevno odvijanje operativnih poslova, a odbor direktora bi trebao osigurati da su dioničari odgovarajuće zastupljeni. U stvarnosti su mnogi odbori sačinjeni od menadžmenta.

1.2.2. Odbor direktora (engl. *board of directors*; u hrv. zakonu upravni ili nadzorni odbor)

U korporacijama dioničari često biraju poseban odbor kojemu je zadaća nadzirati rad izvršnih menadžera. U takvom odboru osim izvršnih menadžera zaposlenih u korporaciji mogu biti i pojedinci izvan nje (iz raznih grana poslovanja), korisni pri donošenju strateških odluka. Svrha odbora je osigurati da se dobro služi interesima dioničara.

Članovi odbora se mogu podijeliti u tri kategorije:

1) Predsjednik ili predsjedatelj (engl. *chairman, president*) — vođa korporacije, odgovoran za vođenje odbora. Dužan je u stalnoj komunikaciji s glavnim izvršnim direktorom (engl. *chief executive officer* — *CEO*) i drugim visoko rangiranim izvršnim dužnosnicima oblikovati korporacijsku poslovnu strategiju te predstavljati upravu i odbor prema javnosti i dioničarima. Bira se iz redova odbora direktora.

2) Unutrašnji direktori (engl. *inside directors*) — odgovorni su za odobravanje proračuna pripremljenog od strane višeg menadžmenta, provedbu i nadzor poslovne strategije i odobravanje projekata. Oni dolaze iz redova samih dioničara ili visoko rangiranog menadžmenta korporacije. Ako su dio menadžmenta korporacije, naziva ih se i izvršnim direktorima.

3) Vanjski direktori (engl. *outside directors*) — iako imaju iste odgovornosti kao i unutrašnji direktori u određivanju strateških ciljeva i korporativne politike,

nisu izravno dio menadžmenta ili većinskih dioničara. Njihova svrha je omogućiti nepristranije i cjelovitije sagledavanje pitanja na dnevnom redu odbora.¹³

Odbor direktora vrlo često osniva komisije (engl. *committees*) koje su zadužene za praćenje određenih područja djelovanja korporacije. Obično postoji komisija za reviziju (engl. *audit committee*), komisija za imenovanja (engl. *nominating committee*) koja nominira kandidate za upražnjena mjesta u odboru direktora, komisija za nagrađivanje (engl. *compensation committee*) koja odlučuje o plaćama menadžmenta, a prema potrebama osnivaju se i druge.

1.2.3. Menadžment (engl. *officers, management team*; hrv. *uprava, menadžment, izvršni direktori*)

Menadžment je izravno odgovoran za dnevno obavljanje poslova (i profitabilnost) korporacije. Predvode ga:

1) Glavni izvršni direktor (engl. *chief executive officer — CEO*) — kao najviši menadžer odgovoran je za sve poslove korporacije i o njima izvješćuje predsjednika i odbor direktora. Njegova je odgovornost provedba odluka odbora i osiguranje vrsnog odvijanja poslova korporacije. Zato je gotovo redovito jedan od članova odbora direktora, a često i predsjednik odbora odnosno korporacije.

2) Glavni operativni direktor (engl. *chief operations officer — COO*) — odgovoran za korporacijsko djelovanje, nadgleda pitanja poput marketinga, prodaje, proizvodnje i zaposlenika. COO nadgleda dnevno obavljanje poslova i osigurava povratnu informaciju CEO-u. COO se često naziva starijim potpredsjednikom (senior vice president).

3) Glavni financijski direktor (engl. *chief finance officer — CFO*) — dnevno izvješćujući CEO-a, odgovoran je za sagledavanje i analiziranje financijskih podataka, izvješćivanje o financijskom učinku, pripremu proračuna i nadzor nad troškovima. Te informacije mora redovno prezentirati odboru direktora, a povremeno i dioničarima i državnim nadzornim tijelima. I CFO se često naziva starijim potpredsjednikom (senior vice president).

Naravno, ovo su tek neke od najvažnijih dužnosti. Korporacije su često razdijeljene u više velikih sektora ili odjela (administrativni, operativni, razvojno-istraživački, financijski itd.). Velike korporacije, s obzirom na složenost svoje strukture, pristupaju podjeli organizacijske strukture i decentralizaciji rukovođenja te formiranju relativno autonomnih jedinica po djelatnostima, profitnim centrima i strateškim poslovnim jedinicama kako bi izbjegli njihovu veliku tromost i poticali prilagođavanje zahtjevima okoline u kojoj djeluju.¹⁴ Korporacije, posebno one

13 Pri procjenjivanju korporacije važno je sagledati postoji li ravnoteža između unutrašnjih i vanjskih članova odbora. Dobar znak je i razdvojenost uloge CEO-a i predsjedatelja odbora te nazočnost brojnih stručnjaka koji su izvan korporacije u odboru. Međutim, vrlo često su odbori direktora sastavljeni od aktualnog CEO-a (koji je predsjedatelj), CFO-a i COO-a, zajedno s umirovljenim CEO-om, članovima obitelji itd.

14 Bahtijarević Šiber, F., Sikavica, P., *Leksikon menadžmenta*, Masmedia, Zagreb, 2001; Margaret M. Blair, *Ownership and Control: Rethinking corporate governance for the twenty-first century*, The Brookings Institution, Washington D. C., 1995.

najveće, imaju stotine, pa i više lokalnih tvrtki (poduzeća) širom svijeta. Sve se te lokalne tvrtke objedinjavaju u manji ili veći broj poslovnih područja, odnosno programa. Jedno poslovno područje odnosno program može objединiti veći broj tvornica iz različitih zemalja koje po srodnosti spadaju u određeno poslovno područje.

1.3. Usporedba strukture države i korporacije

Pokušamo li tablično prikazati i usporediti glavne sastavnice koje čine državu i korporaciju, dolazimo do ovakvih rezultata:

DRŽAVA	KORPORACIJA
teritorij, prirodni resursi, stanovništvo	kapital i zaposlenici
društvena dobrobit	novčani profit
godišnji proračun i plan	godišnji proračun i plan
sustav vrijednosti, kultura, vjera, običaji	misija, vizija, ciljevi
ustav	bylaws (statut)
zakoni	kodeks

Pokušamo li tablično prikazati i usporediti glavne elemente ustroja vlasti u državi i korporaciji, dolazimo do ovakvih rezultata:

DRŽAVA	KORPORACIJA
predsjednik države premijer	<i>Chairman of Board</i> (u nas predsjednik nadzornog ili upravnog odbora) <i>Chief Executive Officer</i> — CEO (u nas predsjednik uprave ili izvršni direktor)
potpredsjednici države ili predsjedništvo	<i>Board of Directors</i> (u nas upravni odbor, nadzorni odbor)
sudska vlast, tužiteljstvo, revizija, istražna tijela	<i>Committees</i> (komisije upravnog odbora)
vlada, ministri i ministarstva	<i>Officers, Management</i> (u nas uprava, menadžment, izvršni direktori)
parlament	<i>skupština dioničara</i> — predstavnici grupa dioničara
građani države s pravom glasa	shareholders, stockholders (dioničari)
stanovništvo države (bez prava glasa)	<i>stakeholders</i> (dionici — svi koje dotiče djelatnost korporacije: dioničari, zaposlenici, kupci, stanovništvo zemlje)

Na prvi pogled po svojoj strukturi korporacija je nalik strukturi države. No ne svake države. Pogledamo li mehanizme odgovornosti, dolazimo do spoznaje da ona nije nalik pravoj demokratskoj državi.

2. *Mehanizmi odgovornosti u državi i korporaciji*

2.1. *Mehanizmi odgovornosti u državi*

Kao čimbenici koji osiguravaju da je neka država demokratska, često se navode: ustav koji ograničava moć vlade i štiti mnoga građanska prava, opće pravo glasa — koje svim građanima jamči pravo glasa bez obzira na rasu, spol ili imovinsko stanje¹⁵, sloboda govora, sloboda tiska i pristup nedržavnim izvorima informacija, sloboda okupljanja, višestranačje, jednakost pred zakonom i pravo na suđenje prema zakonu, pravo na privatno vlasništvo i privatnost, obrazovanje koje građane upućuje u njihova prava i građanske obveze, neovisno sudstvo, sustav međusobnog nadzora među granama vlasti.

Prva i najvažnija odgovornost države je odgovornost prema njezinim građanima. Zato je i prvi mehanizam odgovornosti u (demokratskoj) državi da vlast odgovara građanima — ona je smjenjiva. Građani na (demokratskim) slobodnim izborima biraju svoje predstavnike u parlament (sabor). Na lokalnoj razini osim izbora za predstavnike u skupštinama općina ili gradova, u nekim zemljama čest je i izravni izbor dužnosnika izvršne vlasti (gradonačelnik itd.).

Drugi mehanizam odgovornosti je trodioba vlasti: vlast se dijeli na izvršnu, zakonodavnu i sudsku. Jedan oblik vlasti bi trebao biti neovisan o drugom i nadzirati ga, i tako održavati ravnovjesje moći. Zakonodavna vlast (parlament) donosi zakone, izvršna i sudska vlast ih provode — svaka (bar u teoriji) neovisno jedna od druge. Izvršna vlast često predlaže zakone ili izmjene u njima, no samo ih zakonodavna vlast može usvojiti. Isto tako, izvršna vlast predlaže proračun koji zakonodavna vlast usvaja. Sudska vlast trebala bi pak štititi građane od eventualnih nezakonitih čina izvršne vlasti.

Treći mehanizam odgovornosti je konkurencija — za mjesta u zakonodavnoj vlasti (parlament, sabor, kongres, senat, skupština) te za izbor na mjesta u izvršnoj vlasti se natječe više stranaka. Svaka pomno prati ponašanje druge, ukazuje na nepravilnosti u obnašanju vlasti druge stranke.

Po načinu organizacije vlasti, odnosno međudnosu navedenih elemenata, tj. mehanizama odgovornosti, države možemo dijeliti na totalitarne i demokratske.

15 Većina demokratskih zemalja daje pravo glasa onima koji su stariji od određene dobi, obično iznad 18. godine. Da bi odluke bile demokratske, pored većinskog principa moraju ispuniti i daljnje kriterije: ravnopravnost — svatko može glasovati na izborima i sudjelovati i ima samo jedan glas. Sloboda — ne smije se vršiti pritisak. Kako bi se spriječili pritisci, glasuje se tajnim glasovanjem. Također bi trebalo biti dovoljno vremena za donošenje odluke. Sloboda informacije — svi sudionici bi kroz slobodan pristup dostupnim informacijama trebali znati i razumjeti o čemu se odlučuje. Sloboda izražavanja — političkoj odluci treba prethoditi slobodna razmjena mišljenja i stavova. Aktivno biračko pravo — svi se građani imaju pravo kandidirati za bilo kakve kadrovske odluke.

U totalitarnim državama sva vlast je u rukama pojedinca ili jedne partije (npr. komunističke) — ne postoji konkurencija (višestranačje), a nisu razvijeni ni drugi mehanizmi odgovornosti prema građanima.

2.2. *Mehanizmi odgovornosti u korporaciji*

Pravna osobnost korporacija nastala je još 1602. godine osnutkom prvoga dioničkoga trgovačkog društva *Vereinigte Oostindische Compagnie* (Nizozemske istočnoindijske kompanije)¹⁶, no širi se s razvojem industrijske proizvodnje i trgovine¹⁷ kad od malih tvrtki i manufaktura nastaju velika poduzeća — korporacije. Ona su zahtijevala ogroman kapital. Nabaviti toliki kapital od jedne osobe ili manjeg broja osoba je nemoguće, pa se logično tražilo rješenje koje će omogućiti velikom broju ljudi da ulažu u poduzeće — dioničarsko vlasništvo. Tu pak nastaje problem — upravljanje. Naime ne mogu svi vlasnici upravljati poduzećem (većina ih i ne želi to raditi, već želi povrat na uloženi kapital). Zbog toga dolazi do odvajanja vlasničke i upravljačke funkcije — jedne od temeljnih odrednica korporacije. To je pak dovelo do novog problema. Tko će biti odgovoran za obveze poduzeća? Uprava ne može biti odgovorna jer je riječ samo o zaposlenicima postavljenima od strane vlasnika. Vlasnika je pak previše (stotine tisuća) — ne postoji način da toliki broj vlasnika odgovara za obaveze poduzeća. Zbog toga nastaje pojam »ograničene odgovornosti« kao temelj instituta pravne osobnosti korporacije¹⁸. Zbog takve »ograničenosti« korporacije donose niz promjena u načinu poslovanja. Nekoć su vlasnik, zaposlenici, dobavljači i kupci bili u bliskom odnosu, nerijetko su se osobno poznavali i teško je bilo učiniti nešto protuzakonito ili neetično, a da to sve strane ne znaju i ne reagiraju na vrijeme. U korporativnom modelu, zbog prenošenja osobne odgovornosti vlasnika na neosobnu odgovornost pravne osobe (čime su ostvarene nove slobode, a nije prihvaćena nijedna odgovornost tvrtke) i zbog razdvajanja samih upravljača korporacijom (menadžera) od vlasnika (koji su sada dioničari), te razdvajanja zaposlenika, dobavljača i kupaca (nerijetko zemljopisno, kulturno, jezično itd.), prostor za nezakonito i nemoralno djelovanje je daleko širi.¹⁹

Prva, najvažnija i zakonima najbolje regulirana odgovornost korporacije je ona uprave korporacije prema dioničarima. Mehanizam koji bi to trebao osigurati je da dioničari (vlasnici) odnosno predstavnici dioničara odlučuju o izboru i sastavu *Board of directors* (upravnog odbora) korporacije. Upravni odbor pak imenuje *Of-*

16 Felipe Fernandez Armesto, *Tragači — globalna povijest istraživanja*, Fraktura, Zagreb 2010, str. 140.

17 Najčešće se nastanak korporacija veže uz industrijsku revoluciju u 19. st. Proizvodi su tada postajali sve složeniji, trebalo ih je proizvoditi u velikim serijama kako bi se marginalizacijom fiksnih troškova postigla konkurentna cijena, sve se više ulagalo u istraživanje i razvoj, i tako dalje.

18 Ta ograničena odgovornost se u nazivu tvrtke označuje kraticama; u nas. *d.o.o.*, *d.d.*, engl. *Ltd*, *Inc*, *pic*, *Llc*, njem. *GmbH*

19 Zato bi za korporacije pitanje zakonitosti, etičnosti i odgovornosti trebalo biti iznimno važno — no nažalost tome vrlo često nije tako.

ficers (menadžment), od kojega očekuje uspješno poslovanje tj. profit (dobit za dioničare). Od upravnog odbora i menadžmenta očekuju se dva osnovna standarda odgovornosti prema dioničarima: *standard dužne pozornosti* (engl. *due care*) i *pažnja savjesnoga gospodarstvenika* (engl. *business judgment rule*).²⁰

Takva »trodioba vlasti« između menadžmenta, odbora direktora i dioničara slična je naizgled trodiobi vlasti u državi. Međutim, ona u stvarnosti vrlo često ne funkcionira. Skupštine dioničara vrlo se rijetko sazivaju, a i teško ih je sazvati u punom sazivu zbog velikog broja dioničara. Istodobno, dok korporacija donosi profit, ni same dioničare sudjelovanje u upravljanju pretjerano ne zanima. Jednostavnije je angažirati (iznimno dobro) plaćene menadžere da obavljaju posao. Sukladno tome i svojem zakonski definiranom cilju, svaka korporacija mora nepopustljivo i bez izuzetka djelovati u vlastitu korist. Ima autora koji zato tvrde da je svaka korporacija »patološka institucija«.²¹

Druga vrsta odgovornosti, ona prema građanima i zakonima države u kojoj korporacija djeluje, velik je problem. Kako multinacionalne korporacije djeluju u nizu država, često u slučaju zakonskih prepreka jednostavno prebacuju proizvodnju u zemlje u kojima je zakonski okvir (npr. zakoni o zaštiti okoliša i zdravlja, kvaliteti proizvoda i uvjetima rada) na nižoj razini ili je korupcija raširenija, pa se zakoni lako mogu »zaobići«. Zato se zadnjih godina nastoji u okviru međunarodnih organizacija izraditi odgovarajući globalni zakonski okvir.

Tek u zadnje vrijeme pojavljuju se naznake još jednoga mogućeg mehanizma odgovornosti — reputacije kao konkurentne prednosti. Naime zbog sve većih očekivanja javnosti, korporacijama sve važniji postaje njihov ugled, reputacija. Konkurencija je uvijek tu, a javnost može odbiti kupovati proizvode korporacije koja se ponaša nemoralno, nezakonito ili neodgovorno. Nažalost, i taj mehanizam je relativno lako zaobići — umjesto da svoje ponašanje prilagođuju očekivanjima javnosti (to je skupo), korporacije sve veću pozornost pridaju vještini odnosa s javnošću (PR) i izgradnji dobre slike o sebi putem sredstava promidžbe (to je jeftinije).

Iako, dobri poznavatelji multinacionalnih korporacija ističu kako je za njihovo uspješno djelovanje izuzetno važna unutarnja »etička klima« koju stvaraju voditelji takvih institucija²²; ne znamo za primjer korporacije u kojoj je vodstvo smijenjeno zbog npr. nepoštivanja ekoloških standarda ili prava zaposlenika.

20 Prema: Jelena Madir, *Osnove trgovačkog prava u anglo-američkom poretku*, u: *Osnove trgovačkog prava*, Ljerka Mintas Hodak ur., Mate, Zagreb 2010, str. 370–374.

21 Joel Bakan, *The Corporation*, Free Press, New York, 2004, str 5. ili Joel Bakan, *Korporacija: patološka težnja za profitom i moći*, Mirakul, Zagreb 2006. Autor želi dokazati da je korporacija patološka institucija. Većina sadržaja knjige temelji se na razgovorima s protagonistima korporacijskog svijeta, učenim ljudima koji ih analiziraju i kritičarima koji upozoravaju na opasnosti koje nam prijetu od njih i predlažu rješenja. Otkrivajući zajedničke institucionalne ciljeve svih korporacija i njihovo značenje za društvo, Bakan traži jaču državnu regulativu korporacija.

22 O. Williams & J. Houck, *Full Value: Cases in Christian Business Ethics*, New York, Harper & Row, 1978, str. 44.

Ipak, postoje rijetke iznimke. Ima i korporacija koje se uistinu odgovorno ponašaju prema društvu i svojim zaposlenicima. Zanimljivo, uglavnom je riječ o korporacijama kojima je na čelu upravljačke strukture (menadžmenta) osoba koja je i najveći dioničar (većinski vlasnik) i kojoj je stalo kako do ugleda korporacije, tako i svog osobno. No takve korporacije su prije velike obiteljske tvrtke nego korporacije u pravom smislu riječi.

2.2.1. *Država kao korporacija*

U okružju slabljenja država ponekad se govori da bi državu trebalo ustrojiti poput korporacije kako bi bila učinkovitija. Što bi bilo kad bi državu ustrojili kao korporaciju, zanimljivo je pitanje. Kao odgovor na njega pokušajmo zamisliti kako bi izgledala država kad bi se organizirala poput korporacije. Kad bi država bila korporacija,

premijer (koji može biti) i predsjednik države ne bi bio izabran od naroda, već postavljen od *Board of Directors*.

Članovi vlade ne bi bili prihvaćeni u parlamentu, već postavljeni od *Board of Directors*, tj. tijela čiji su sami često članovi, a imali bi plaće ponekad i 2000 puta veće od radničkih.

Sudska vlast ne bi bila nezavisna, već u rukama *Komisija* imenovanih od *Board of Directors*.

Parlament bi se sastajao samo jednom u godinu dana (pa i rjeđe), i bio bi sastavljen samo od onih koji su mjesto kupili (predstavnici u skupštini dioničara).

Političke stranke ne bi postojale, odnosno postojala bi samo jedna (dioničarska) koja nadzire sve i u čijem se interesu država vodi.

Građani države bili bi bez stvarnog prava glasa.

Na kakvu državu ovakva struktura podsjeća? U kakvoj državi izvršna, sudska i zakonodavna vlast nisu jasno odijeljene? U kakvoj državi jedno svemoćno tijelo nadzire sve? Zamijenimo riječi *Board of Directors* izrazom *Centralni komitet KP* i sve je jasno.

Niz je pitanja koja možemo otvoriti. Je li možda to tajna gospodarskog uspjeha Kine danas? Bi li Kina da je demokratičnija bila i manje privlačna korporacijama? Hoće li demokratske države propasti? Hoće li se nedemokratske države demokratizirati? Moraju li se korporacije demokratizirati da bi demokracija opstala?

Zaključak

Država, u mjeri u kojoj je uistinu demokratska, ima pretpostavke za odgovorno ponašanje. Ako je izgradila i poštuje strukturalne mehanizme demokratskog ustroja, može djelovati odgovorno prema svojim građanima. U demokraciji vlast koja ne djeluje u skladu s tim mehanizmima može biti smijenjena (najčešće na izborima).

Ustroj korporacije sagledan kroz mehanizme odgovornosti nije sličan ustroju demokratske, već totalitarne jednopartijske države. Mehanizmi koji bi osigurali

zaštitu dostojanstva ljudske osobe tj. prava pojedinca (bilo zaposlenika, bilo svakog dionika poslovanja) još nisu u dovoljnoj mjeri razvijeni.

Sukladno svojem definiranom cilju (profit dioničara), svaka korporacija mora nepopustljivo i bez izuzetka djelovati u vlastitu korist. Pritom, sukladno svojoj strukturi, nema dovoljno razvijene mehanizme koji bi je natjerali na zakonito, odgovorno i moralno djelovanje. Postoje mehanizmi nadzora, ali oni nadziru samo ostvarenje interesa dioničara. Do smjene vodstva korporacija dolazi uglavnom samo ako korporaciju dovede do bankrota ili gubitaka.

Stanovništvo zemalja u kojima korporacija djeluje, pa i sami zaposlenici korporacije (osim ako nisu članovi uprave) nemaju nikakva utjecaja na donošenje odluka. Samo dioničari tj. vlasnici (i to ponajprije oni većinski) mogu utjecati na ponašanje korporacije, odnosno u izvjesnoj mjeri nadzirati upravu. Kako je pak dioničarima ponajprije stalo da korporacija ostvaruje dobit, a oni profit iz toga, to im je odgovornost korporacije prema državi u kojoj djeluje u drugom planu. Nedostatak odgovarajućih mehanizama odgovornosti u ustroju korporacije prema stanovništvu države u kojoj djeluje velika je slabost današnjega gospodarstva (i politike).

Tko je odgovoran za takvo stanje? Suštinski, odgovorni smo svi. Zamislimo da svoju uštedevinu želimo investirati i pokušajmo odgovoriti na hipotetično pitanje: koliko od nas će pri odluci o kupnji dionica dati prednost korporaciji koja se ponaša odgovorno prema stanovništvu zemlje u kojoj djeluje, a ostvaruje tek mali profit? Ili ćemo uložiti u korporaciju koja donosi npr. 20% na uloženo godišnje, ne pitavši se pritom je li ta korporacija odgovorna prema društvu u kojem djeluje?

Ilustrativan primjer za to nalazimo i u Hrvatskoj. Prije nekoliko godina hrvatska vlada je građanima omogućila povoljnu kupnju dionica T-coma. Oni koji su dionice kupili, ostvarili su dobit. Međutim mnogi od njih danas negoduju kad im taj isti T-com naplaćuje visoke račune za telefonske usluge ili nesmiljeno isključuje telefon kad im se računi ne plate na vrijeme. Nažalost, korporacija je jednostavno svojevrsna »institucionalizirana ljudska pohlepa«, ona živi od naših slabosti.

Postoji i drugi oblik odgovornosti sviju nas. Živimo u demokratskoj državi i naš bi glas trebao biti važan u oblikovanju političkih odluka. Jedna od ključnih odluka za našu stvarnost danas je donošenje zakona kojima bi se djelatnost korporacija stavila u jasnije okvire. Koliko smo (mi ili zastupnici u vlasti koje smo izabrali) doprinijeli donošenju takvih odluka?

The Corporation and the State — Structure and Responsibility Competency

Predrag Haramija *

Summary

The multinational corporations of today are more powerful than are many states. In this paper the author questions the structure of the corporation and its built-in mechanisms of responsibility to the citizens of the state in which it operates. With this in mind, the author examines and compares the organizational structures of corporations versus states. At first sight, the structure of a corporation resembles the structure of the state, however, were we to examine its structural mechanisms of responsibility, we would come to see that it does not resemble a true democratic state, but rather the structure of a totalitarian one-party state. The structure of a corporation allows for mechanisms of supervision for the realization of shareholders' interests, but as yet has no established mechanisms to elicit legal, responsible, moral action toward all others. Key words: corporation, state, structure, responsibility, legality, morality

* Dr. sc. Predrag Haramija, Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: predrag.haramija@zsem.hr